

larment amb espais agrícoles (antics boscos d'alzines i roures de la Serra de Galliners, les pinedes posteriors a l'impacte de la fil·loxera, els vivers de plàtans de can Montllor), concentracions de conreus de base hortícola en torrenteres pregones, característiques dels assentaments altmedievals de la zona (torrent del Vidrer, torrent de Vilardell, torrent de la Grípia i Banyeres), masos antics desapareguts en èpoques històriques (Bona Eixida, Trullars, Sunyer, Moragues, Pujada, Roure, Barral, etc.), grans heretats, de les quals encara es conserven els edificis amb desigual estat de degradació (can Parellada i les seves parellades, can Sabater del Torrent, Els Bellots, can Torrella del Mas, can Montllor, can Petit), mines d'aigua (Torrella, Baixa Oriental de Terrassa) i esglésioles com Santa Magdalena de Puigbarral. I, sobretot, s'hi descriu l'impacte del creixement urbà modern sobre l'antic espai rural i l'incontrolat procés d'uniformització i simplificació ecològica que aquest creixement ha comportat. Grans superfícies comercials que han engolit excel·lents terres de conreu de can Sabater del Pla i altres masies, els polígons industrials dels Bellots i can Petit, la via del tren i l'autopista C-58, el cementiri, la constant desaparició dels espais agraris sota l'impuls del creixement dels barris perifèrics de la ciutat i la moderna gestió pública d'aquests.

A Terrassa estem acostumats a veure que les institucions municipals limiten l'explicació del patrimoni històric a la ciutadania a només un segment molt

limitat del nostre passat. Per això és d'agrair aquesta edició sobre un aspecte tan poc monumental de la història com pot ser un senzill camí. Els camins i altres restes de l'ordenació de l'espai que el passat ens ha deixat també són història de Terrassa. La seva destrucció i creixent oblit són una molt bona mesura de com amaguem el passat amb el progrés.

Pere Roca Fabregat

FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Ana. **El gènere de punt a Terrassa**. Terrassa: Editorial Albada, SL, 2009. 285 pàgines

Tal com ens indica l'autora a la introducció del llibre, l'objecte principal del seu estudi és el sector industrial dedicat a la fabricació de mitges a Terrassa: els seus orígens, evolució i crisi; perquè «aquesta fou, des dels inicis del s. xx i fins als anys

seixanta, la tipologia productiva que singularitzà i donà més protagonisme al sector del punt terrassenc».

Cal destacar, sobretot, l'acurada presentació i la gran profusió de documentació gràfica, taules classificatòries, il·lustracions i cartells publicitaris que completen els diferents apartats i inciten el lector a gaudir del valor històric i estètic de les imatges abans d'endinsar-se en el seu contingut teòric.

El llibre s'estructura en 29 apartats, que inclouen els índexs de taules i de gràfiques i l'onomàstic, així com una llista bibliogràfica i d'arxius.

Els apartats o capítols segueixen un fil cronològic i analitzen l'evolució d'aquest sector des de l'àmbit empresarial. Els primers, amb un caràcter general i clarament didàctic, ens introdueixen en el món del gènere de punt: els seus orígens i la seva evolució històrica i tècnica. Es descriuen les diferents tipologies de fibres, les seves propietats i característiques, així com una relació detallada de l'aparició de fibres sintètiques i acríliques que revolucionaran el sector i donaran una nova dimensió a la producció d'articles de vestir. L'explicació es completa amb taules i quadres que classifiquen les fibres, les màquines i els teixits de gènere de punt.

A l'apartat dedicat a la mitja, s'hi fa palesa la importància de la imatge com a element descriptiu. L'autora ens obsequia amb una petita selecció d'obres d'art que mostren com, al segle XVI, aquesta peça de vestir ja formava part de la indumentària masculina i posteriorment

femenina. Resulten d'especial interès les auques, amb divertits rodolins que expliquen la història de la mitja i, com en el cas de l'auca editada per la casa F. Ballbè, SA, ens aporta informació complementària sobre els sistemes publicitaris utilitzats per algunes empreses. Els quadres explicatius tanquen aquest apartat tractant, entre d'altres, aspectes com el "Procés bàsic de fabricació de les mitges" o la "Distribució genèrica d'ocupacions d'homes i de dones del gènere de punt". Complementen i enriqueixen la informació la interessant relació d'oficis considerats exclusivament femenins i les fotografies que acompanyen els textos.

El paper impulsor de la família Verdera Albiñana en la publicació d'aquesta obra es reflecteix en el nombrós fons documental de la seva propietat que il·lustra gran part del llibre, i s'explicita a l'apartat anomenat "Història d'una col·lecció de mitges", en què es descriu la procedència, la història i la singularitat d'aquesta col·lecció. Aquest valuós fons que Francesc Verdera i Font ha aconseguit reunir és, en paraules de l'autora, «segurament, el millor i més complet conjunt de mitges antigues conegut fins avui dia» i evidencia la voluntat de l'empresari de «deixar constància documental i històrica d'un sector industrial importantíssim dins la historiografia fabril catalana».

El desenvolupament del tema central de l'obra abraça des de l'aparició de les primeres empreses dedicades a la fabricació de gènere de punt a Terrassa, al final del segle XIX, fins als anys 80 del

segle passat, quan el declivi del sector especialitzat en la fabricació de mitges és tan greu que es pot parlar de la seva pràctica desaparició.

El naixement del sector s'emmarca dins del context de consolidació de la indústria tèxtil, que Terrassa inicia a l'últim terç del segle XIX.

L'autora, amb molt detall, analitza el procés de formació de les primeres firmes terrassenques dedicades al gènere de punt, els factors que afavoreixen l'inici d'aquesta nova experiència productiva i les dificultats conjunturals que haurà d'afrontar, com la pèrdua de les Colònies, fins a la consolidació del sector. El predomini de l'empresa familiar, la seva naturalesa i les característiques de les societats que es formen, es manifesten a bastament en l'abundant informació recollida sobre les activitats d'empresaris, com Pere Màrtir Armengol i Padrós. De la mateixa manera, podem comprovar la importància progressiva del sector durant les primeres dècades del segle passat en la relació exhaustiva que hi trobem de noves empreses aparegudes, així com de l'equipament emprat.

Les noves energies estan —segons l'autora— molt relacionades amb aquest desenvolupament del sector. En especial, l'electrificació, la qual considera, juntament amb la inversió de nova maquinària, la causa principal de l'especialització productiva per territoris, que portarà Terrassa a especialitzar-se en la fabricació de mitges i mitjons.

L'evolució de les empreses en la dècada dels anys vint és analitzada a partir

d'una extensa informació referida a les altes i baixes de maquinària, així com altres dades documentades. La intensa activitat empresarial permet a l'autora afirmar que és en aquesta dècada «quan la indústria terrassenca aposta de manera massiva pels telers Cotton i per la producció de mitges per sobre de les peces de confecció». Avalen aquest dinamisme industrial documents que confirmen la presència de firmes locals en fires de projecció internacional.

Mereix una especial atenció l'àmplia selecció de cartells publicitaris i fotografies, tant pel seu valor documental com per l'estètic. Aquests documents acompanyen, complementen i enriqueixen les explicacions dels diferents períodes estudiats. A través d'ells, assistim a l'evolució del món de la moda, dels reclams publicitaris i de la mateixa societat. Novament, l'anàlisi teòrica que, en aquest cas, cerca l'estreta relació entre producció, competitivitat, publicitat i consum, surt reforçada amb el poder de la imatge. En aquest sentit destaca la mostra de programes de la Festa de Santa Llúcia a Terrassa, des de l'any 1940 fins al 1961.

Aquesta àmplia informació empresarial contrasta amb el tractament que es fa de les condicions laborals i socials dels obrers. Les referències són breus i superficials, i amb prou feines es parla dels moments de conflictivitat laboral i de la seva incidència en la indústria. Curiosament, la vaga de l'any 1934 sí que es recull dins del context de la Segona República i, malgrat que no s'hi aprofundeix en el contingut, es desvetllen alguns dels as-

pectes que enterboleixen les relacions entre patrons i obrers. Tanmateix, aquest seguiment acurat d'algunes de les principals firmes i del seu procés productiu, permet constatar la resposta del sector als reptes que haurà d'afrontar en períodes de gran transcendència per al nostre país: el fenomen de les col·lectivitzacions durant la Guerra Civil espanyola n'és un bon exemple, però sobretot la dura experiència de la llarga postguerra.

Els efectes de la política autàrquica en aquestes indústries és analitzat àmpliament, amb interessants aportacions sobre els enormes problemes que hauran d'encarar els empresaris i que posaran a prova la capacitat de superació del món fabril, davant la mancança més absoluta de recursos, els entrebancs burocràtics i l'intervencionisme de l'Estat. Les vicissituds viscudes en aquesta època es reflecteixen en la detallada informació que hi trobem sobre la progressiva importància de constructors terrassencs de maquinària específica per al gènere de punt. Sobresurt l'extensa documentació relativa a la firma La Constructora Electro-Mecànica Closa, amb el seu fundador, Mariano Closa i Mainou.

La dècada dels cinquanta es presenta molt lligada a l'arribada del niló i als seus efectes revolucionaris. L'autora fa una descripció minuciosa de les propietats de la nova matèria i dels desafiaments tècnics que comporta la fabricació del producte, els mateixos que provocaran una autèntica reestructuració del sector. L'enfortiment de les firmes que superen el procés es veu reflectit en la documentació

annexa referida a les marques comercialitzades per les empreses terrassenques.

Amb el títol "El triomf dels pantis", Ana Fernández narra els profunds canvis que experimenta la societat espanyola als anys seixanta: l'augment del poder adquisitiu, la societat de consum, la imposició de la moda, el poder de la publicitat i l'enorme influència que la televisió exerceix sobre tots ells. L'autora ens relata les noves regles del joc en el món comercial i de la producció, i analitza les dificultats que viu el sector i les estratègies utilitzades per adaptar-se a la nova situació. La conclusió que en resulta és que al final d'aquesta dècada «assistim a la fi d'un model productiu característic de la ciutat de Terrassa». I considera que la causa principal de la greu crisi que afectarà els mitjaires locals és la forta especialització del sector.

Els apartats que segueixen certifiquen la crítica situació dels fabricants de mitges, amb un increment constant del tancament d'empreses amb el pas dels anys. A través de les seves línies podem comprovar com les conjuntures econòmiques, socials i polítiques, cada cop més adverses, aboquen el sector a la desaparició, malgrat les mesures de l'Administració i els intents d'algunes firmes per mantenir-lo viu.

Per acabar, a l'apartat que anomena "Epíleg", Ana Fernández, es reafirma en la teoria que «l'única forma que tenen els empresaris del punt de sortir de tota aquesta difícil situació és abandonant l'exclusivitat de la mitgeria». Per a demostrar-ho, aportarà dades sobre activitats de

societats com les de Manen i Casanovas, SA, seguint la línia procedimental que caracteritza tota l'obra. Aquesta tasca de recopilació documental i d'informació que, de forma minuciosa i exhaustiva, descriu l'evolució de les firmes terrassenques del gènere de punt des dels seus orígens, suposa un dels aspectes més rellevants d'aquesta obra i serveix de referent per a futurs estudis i recerques.

D'altra banda, l'atractiva selecció de documents atrapa el lector i el transporta a un passat, no tan llunyà en el temps, que ja forma part del nostre patrimoni històric.

Maria José Barea Quelle

PUY I JUANICO, Josep. **Sàtires, cuplets i acudits en temps d'eleccions. Política i caciquisme a Terrassa (1917-1923)**. Terrassa: Fundació Torre del Palau, 2010 (Col·lecció Terrassa Viva, 16). 183 pàgines.

Sàtires, cuplets i acudits en temps d'eleccions. Política i caciquisme a Terrassa (1917-1923), llibre de Josep Puy i Juanico, magníficament prologat per Just Casas i Soriano, ens situa cronològicament, tot donant prioritat a la temàtica política i electoral, en una Terrassa on la pràctica basada en la crispació social va esdevenir una mena d'estratègia arribista, fonamentalment exercida pels partidaris de la Lliga, els nacionalistes i els salistes, entre els quals va destacar la figura d'Alfons Sala i Argemí, una de les més utilitzades a l'hora de posar a prova l'enginy burlesc de tots aquells que van emprar els misatges satírics com a forma de denúncia política.

Amb aquesta obra, el doctor en història contemporània Josep Puy, més enllà d'oferir-nos una anàlisi històrica del període comprès entre 1917 i 1923, del qual ell és especialista, el que fa és invitar-nos a escoltar la ciutat des d'un angle més documental i social, essent aquesta la visió que, tal com ens ho indica Just Casas en el seu pròleg, caracteritza més bé la sensibilitat historiogràfica de Puy, amb obres de referència inexcusable com, entre d'altres, *Pobres, desvalguts i asilats. Caritat i Beneficència a la Catalunya del segle XIX*, un resum de la seva tesi doctoral que acaba d'editar l'Abadia de Montserrat.

A *Sàtires, cuplets i acudits en temps d'eleccions*, allò que resulta més interessant és sentir i entendre les veus emmudides per la tradicional historiografia política, basada fonamentalment en